
Sipos Anna Magdolna

sipos.magdolna.54@gmail.com

Előszó

Az elektronikus könyvkiadás megjelenése és elterjedése jelentősen módosította a bennünk élő könyv képét, a könyveket jellemző attribútumokat. Az egyik ilyen fontos változás, hogy míg a Gutenberg-galaxis kötetei oldal terjedelmének lehetőségeit a fizikai korlátok meglehetősen szűkösre szabták, addig a Neumann-galaxis elektronikus kiadványai esetében az ilyen határokat szinte figyelmen kívül hagyhatjuk. Az elektronikus kiadás esetében nem szükséges azzal számolnunk, hogy a könyvtestet nem bírja el a kötéstábla és a könyv teste kiszakad a táblából, és ráadásul nincs olyan kötéstábla, ami be tudná fogni a kezelhetetlen terjedelmű munkákat. Attól sem kell tartanunk, hogy az olvasó nem tudja kézben tartani azt a túlon túl nagy mennyiségű, és súlyát tekintve gyakran kezelhetetlenül nehéz papírtömeget, amely a könyv szövegét, lényegét tartalmazza. A nyomtatott könyv évszázadai során szintén csínján kellett bánni a színes illusztrációkkal, mert azok kötetbe kerülése jelentősen megemelte a kiadvány előállítási és fogyasztói árát, míg az elektronikus kiadásnál ezekkel a tényezőkkel sem kell számolnunk. A papír alapú könyv nem tette lehetővé az olvasói interaktivitást, pontosabban szólva azt csak nagyon körülményesen lehetett megvalósítani, ezzel szemben az e-könyvek kifejezetten építenek arra, hogy a használó rendszeresen „kitekint” a könyvből, használja a beépített linkelési lehetőségeket, egyetlen kattintással, vagy egy, a böngészők segítségével elindított kereséssel folyamatos párbeszédet folytat a webes tartalmakkal és a könyv többi részeivel, utána néz az olvasott információknak.

Az olvasó előtt álló, mintegy félezer oldalnyi elektronikus megjelenésű tomus aligha jelenhetett volna meg a Gutenberg-galaxist jellemző, papír alapú kiadvány formájában. A kötetben alkalmazott módszerek kifejezetten az olvasói aktivitásra, az interaktivitásra, a gyakoroltatásra, a külső forrásokra történő webes „át- és fellapozásra” épülnek, és ezt segíti a webes hivatkozások, a képernyőképek gyakori beépítése a szövegbe. A könyv nem csupán lehetővé teszi a további búvárkodásokat, hanem kifejezetten épít azokra. A továbblinkelések nélkül csak korlátozottan meríthetünk gazdag tudásanyagából.

Könyvünk teljes tematikája kapcsolódik azokhoz a robbanásszerű változásokhoz, pontosabban szólva, azok eredményeihez, követ-

kezményeihez, amelyeket a könyvtárak mint intézmények, továbbá a könyvtárhasználók által is tapasztalható könyvtári szolgáltatások és a könyvtárosi munka a Neumann-galaxisnak a teljes társadalmat, a tudományt és szinte az egész világot átalakító hatására átéltek és átélnek. Ebben a paradigmaticusnak tartott átalakulási folyamatban rendre visszatérő polémia: van-e, lesz-e, és ha igen, úgy milyen lesz a szerepe a könyvtáraknak és a könyvtárosoknak abban a korban, amikor a nyomtatott könyvek és folyóiratok korábbi, csaknem monopol helyzetete fokozatosan visszaszorul a virtuális térben elérhető tartalmak javára? Képesek lesznek-e a tudományos memóriát őrző kollektívok a tudás fizikai helyéből és formájából átalakulni, a tanulás, a kutatás és az intézményesített tudományos kommunikáció, információcsere központi helyévé, vagy a tudományos kommunikáció egyre szélesedő online csatornáinak újjai mindinkább elkerülik majd a könyvtárakat, és saját hálózatokat építenek ki, vagy profitorientált szervezetek hoznak létre számukra könnyen kezelhető információs szupersztrádákat? Magunk azon a véleményen vagyunk, hogy az egyre nagyobb tempóban gyorsuló tudományos világban minden lehetséges kommunikációs csatornára szükség van. Ugyanúgy, mint korábban, a tudósok láthatatlan kollégiuma továbbra is létező kategória marad, csupán a közvetlen kommunikáció csatornái, lehetőségei bővülnek olyan mértékben, amelyet korábban el sem tudtunk képzelni. Az is látható, hogy a profitorientált szervezetek sem maradnak ki a változás folyamatából: már ma is számos olyan platform, szoftver használható a kutatók számára, amely – a publikációs és citációs teljesítmények bemutatásán túl – többek között lehetővé teszi a közvetlen interaktív kommunikációt, érdeklődési csoportok létrehozását. Ám ezek mellett az intézményesített könyvtári kutatástámogatásra is megmarad az igény, jóllehet a kollektívoknak és kezelőiknek is másként kell viszonyulniuk az állandó és gyorsuló változásokhoz, az azok kényszereiből fakadó kutatási, kutatói igényekhez. Ebben az esetben ez többet kell, hogy jelentsen az egyszerű lépéstartásnál. A lehetőségeikhez mérten könyvtáraknak és a könyvtárosoknak e folyamatokban aktív, kezdeményező és cselekvő szerepet kell vállalniuk. Amennyiben ezeket a szerepeket eredményesen, sikerrel játsszák úgy a kutatás megbízható tanácsadóiként, támogatóiként – főként az információs túlterheltség, az egyre heterogénebb adattípusok és a változó publikációs kultúra tükrében – a tudományos könyvtáraknak továbbra is megkerülhetetlen szerepük lesz. A változó elvárások új szolgáltatásokat és eszközöket, tudást és kompetenciákat igényelnek, amelyek feltételeinek biztosítása és továbbfejlesztése a könyvtárak természetes feladata.

A tudomány és annak művelési metódusai, folyamatai, változásai, eredményei az emberiség teljes történelme során átalakító hatással voltak a teljes könyv- és a könyvtári kultúrára, különösen a szakmai-tudományos kiadványokra, a könyvtárak közül pedig a tudományos igények szolgálatát kínáló szakkönyvtárakra, tudományos- és felsőoktatási könyvtárakra. E több évszázados folyamat során a könyvtárak – igazodva a tudományos jelenségekhez, változásokhoz – a tudományos intézmények egyik fő, ha nem a legfőbb kutatási infrastruktúráját jelentették. Ez a történelmi együttélés, egymásra utaltság a tudomány és a könyvtárak közös kultúrtörténetében – a vonatkozó szakirodalomban megfogalmazottak szerint – négy nagy szakaszra és paradigmára osztható fel.¹

A tudomány művelésének kezdeti ciklusában, az első paradigmában, mintegy ezer éves múltra visszatekintve, a tudomány elsősorban a természeti jelenségek megfigyelésével és leírásával foglalkozott. Ebben a periódusban a könyvtár-típusú intézményekben a megfigyeléseket és azok leírását végző tudósok kéziratait, vagy ritkaságszámba menő nyomtatványait őrizték. Ennek megfelelően igen szűkösek voltak a lehetőségek arra, hogy a személyes találkozásokon kívül a kutatók egymással kommunikáljanak, diskurzusokat folytassanak, megismerhessék egymás eredményeit.

Az utóbbi néhány száz évben, a második paradigmában létrejött az elméleti jellegű tudomány, amely a megfigyelések, leírások felhasználásával, elemzésével már modelleket alkotott, általánosításokat tett, és ezek segítségével próbált magyarázatot adni a természeti jelenségekre. Ebben a szakaszban a tudósok már nem csak passzív megfigyelők voltak, hanem aktív résztvevőként kutatták a kauzális összefüggéseket. A könyvek sokszorosítási lehetőségének megteremtése, széles körű elterjedése, továbbá a nyomdászati eljárások, valamint a papírgyártás modernizálása, mind olcsóbbá tette a tudományos munkák nagy példányszámú közreadását, tömegtermékké válását. Ezzel a könyvtárak számára elkövetkezett a nyomtatott könyvek és folyóiratok uralta korszak, de ez korántsem azt jelentette, hogy ezekben a könyvtárakban csak könyv-típusú kiadványokat gyűjtöttek. Mellettük már ekkor megtalálhatók voltak a térképek, a kéziratok, a képek, a metszetek és egyéb megőrzésre szánt tárgyak is. A tudományos intézmények könyvtárai ekkor már képesek voltak a világ tudását reprezentáló kiadványok nagy részét összegyűjteni, a kutatók és a diákok számára hozzáférhetővé tenni és megőrizni. Ebben a

¹ Horstmann, Wolfram – Brase, Jan: Libraries and Data – Paradigm Shifts and Challenges. In: Bibliothek Forschung und Praxis, 2016; 40. (2) pp. 273–277.

folyamatban alakultak ki azok tudományos kommunikációt a könyvek és folyóiratok közvetítésével lehetővé tevő klasszikus könyvtári attribútumok, amelyek a Gutenberg-galaxis könyvtárát jellemezték.

A harmadik paradigmát a számítástudomány és a számítógéptudomány, vagyis információkezelés és -feldolgozás vizsgálatának elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozó diszciplína megjelenése és fejlődése jellemzi. A paradigma kezdetei a 20. század közepéig nyúlnak vissza. Az új felfogás szorosan kapcsolódik elektronikai eszközök és a számítástechnikai eszközök megjelenéséhez, széles körű elterjedéséhez. Ezek a folyamatok lehetővé tették a kutatók számára, hogy már ne csupán az empirikus megfigyelések módszereivel éljenek, hanem a valóságot komplex módon szimulálni is tudják, hipotéziseiket, elméleteiket sokkal inkább az apró részletekre is kiterjedően, tesztelhessék, a leírásokat pontosíthassák, kísérleteiket többször, szinte végtelen számban ismételhessék, és ezáltal következtetéseiket, eredményeiket megalapozottabbá tehesék. A Neumann-galaxis kutatási és könyvtári hatásai felerősítették a hagyományos katalógusok adatrendszerében, a dokumentációs, indexelős és egyéb tartalmi feltárási szisztémákban már korábban is meglévő multiadat-intézmények szerepkörét, különösen a tudományos kollektívákban. Az elektronikus katalógus ötlete az 1950-es években született meg, és az 1970-es évektől kezdve mind szélesebb körben alkalmazták. Az integrált könyvtári szoftverek a napi munkavégzést és a dokumentumok, valamint az információk adatainak feldolgozását, kereshetőségét, hozzáférhetőségét forradalmasították. Mellettük az Neumann-galaxis expanziójának eredményeként a könyvtárakban mind gyakrabban találkozhattunk először az analóg, de nem papír-alapú információhordozókkal, majd a digitális technológiát alkalmazó e-folyóiratokkal, e-könyvekkel. Az offline, majd online elérhető szakirodalmi adatbázisok által közvetített metaadatok használata, továbbá a mögöttük lévő dokumentumok és egyéb információk teljes szövegű elérése is bekerült a napi rutinok közé. Ezek a változások nem csupán a könyvtárak belső munkájában érvényesültek, hanem a használók, a kutatók, a diákok korábbi könyvtárhasználati, információszerzési módszereit is alapvetően megváltoztatták. Az átalakulás eredményeként különösen a szak- és egyetemi a könyvtárak mára már rendkívül bonyolult, nemzetközi hálózatba kapcsolt metaadat-rendszereket működtetnek, és több tízmillió nagyságrendű hagyományos és elektronikus-digitális dokumentumot, információt tesznek hozzáférhetővé több millió felhasználó számára. A rendszereknek tartalommal, adatokkal, dokumentumokkal történő feltöltésében könyvtárak ezrei vesznek részt, aminek eredményeként egyáltalán nem túlzás azt állítani: a

könyvtári adatok összessége valószínűleg a világ tudományos eredményeit magában foglaló művek legteljesebb nyilvántartását alkotja. Mindezekon túl a szak- és egyetemi könyvtárak más, fontos, a tudományos tevékenységet, a kutatást támogató feladatokat is végeznek fenntartóik számára. A teljesség igénye nélkül ilyenek például: a kutatási projektek, információk kezelése, a kutatás és a kutatók munkájának operatív szintű támogatása, a kutatók és publikációik, hivatkozásaik hiteles nyilvántartása, az intézményi repozitóriumok kialakítása, folyamatos karban- és naprakész tartása, a szervezet által gondozott kiadványok közreadása, a folyóiratok nemzetközi minősítési eljárásainak segítése, a tudományos reputáció javítása, a tudományometriai adatok kezelése.

A napjaikban kibontakozó, negyedik paradigmát – angolul Data-Intensive Science, magyarul ennek teljesen magyartalan tükörfordítása kezd meghonosodni az „adat-intenzív tudomány” – kiterjesztett tudománynak vagy e-tudománynak nevezik. (Magunk szívesebben olvasnánk a terminus technicus honosítására a magyar nyelvhez idomuló elnevezést.) Jellemzője, hogy egyaránt épít a megfigyelésekre, az elméleti kérdésekre, a kísérletekre és a szimulációra is. S hogy ezek milyen hatással vannak, illetve lesznek a kutatást segítő könyvtárakra? Ennek definiálásánál abból kell kiindulnunk, hogy a könyvtárakat eleve az információhoz és a tudáshoz való intézményes hozzáférés attribútumai jellemzik már évezredek óta. Ennek a funkciónak megfelelően nagy hagyományaik és tapasztalataik vannak az információk összegyűjtésében, feltárásában kezelésében, gondozásában, megőrzésében. Az évezredek során felgyűlt tapasztalataik sokat segítenek abban, hogy a könyvtárak hiteles, megbízható, biztonságos szervezetek legyenek. Ez nagyon jelentős értékkepző tőke a mai, információval túlterhelt, digitális világban, és hasonló fontosságú, értékű az is, hogy az általuk szolgáltatott adatok, információk is megbízhatóak és hitelesek. További, napjainkban is komoly értékkel bíró könyvtári szolgáltatás a megőrzés. Ez azt jelenti, hogy a kutatást közvetve és közvetlenül is támogató könyvtárakban még akkor is elérhetőek egy projekt adatai, információi, amikor maga a projekt már rég lezárult, a finanszírozása megszűnt, a kutatást végzők is rég másik programokban dolgoznak. Vagyis azok az értékek, amiket a könyvtárak egész történelmi folyamatukban képviseltek, és amihez igazodtak, ma is jól kamatoztatható meritum. Ebben a ciklusban a tudományos információ jóval több, mint a folyóiratcikkek, könyvek, vagy bármi más szöveges információ. Ahhoz, hogy a könyvtárak igazodjanak a negyedik paradigma kutatási jellemzőihez, a kutatások nyilvántartásán kívül a kutatási adatok összegyűjtésének, feldolgozásának, meg-

őrzésének és hozzáférésüknek biztosítása is feladatukká kell válni. A digitális térben keletkezett kutatási adatok feldolgozása, kezelése, továbbá ennek módszere – amint azt számos nemzetközi példa is mutatja – jól illeszthető a könyvtárakban már most is meglévő multiadat-rendszerek működéséhez.

Az adattömegeket előállító kutatóknak sem szakértelme, sem eszköztudása, sem pedig ösztönzése nincs az adatok kezelésére, ezért szükségük van olyan szervezetekre, szakemberekre, amelyek ezeket az adatállományokat szakszerűen tudják kezelni. A kutatási adatokra összpontosító információk szakszerű rendszerezésében és kezelésében az ezen a téren nagy tapasztalatokkal és hagyományokkal rendelkező könyvtárakra, könyvtárosokra számíthatnak. Jóllehet ez az egymásra találás még meglehetősen kezdeti stádiumban van, de a folyamat már elkezdődött. Világszerte számos helyen alkalmaznak ma már úgynevezett adatkönyvtárost, és elindult az intézményi repozitóriumoknak ebbe az irányba történő fejlesztése, ám országonként és szakterületenként eltérő a fejlődés intenzitása.

Amint fentebb láttuk, a könyvtárak és a tudományos kutatás, valamint az utóbbihoz kapcsolódó, több évszázados publikációs rendszer egymással szoros szimbiózisban szervesült. Az elektronizáció és a digitális kultúra expanziója a könyvtári működési mechanizmus alapmodelljén nem sokat változtatott. A könyvtárak, főként a tudományos kutatáshoz közvetlenül kapcsolódó szak- és egyetemi könyvtárak feladata a publikációkról történő tájékoztatás és információszolgáltatás, amint továbbra is a könyvtárak a szakirodalomhoz való hozzáférés legfőbb letéteményesei, jóllehet az elektronizáció és a digitalizáció, a távoli elérés eredményeként a felhasználók, az olvasók gyakran nem is érzékelik a könyvtárak ebbéli szerepét. Ezzel szemben a közleményeket tartalmazó fizikai adathordozók megőrzésében már jelentősek a könyvtárak szerepvállalásának módosulásai. A hagyományos eljárással készült tudományos és művészeti információhordozók, úgymint periodikák, monografikus kiadványok, zeneművek archiválásának, megőrzésének feladatai mindinkább a profitorientált szakkiadók által működtetett szakirodalmi adatbázisok platformjára kerülnek. A publikációkról szóló tájékoztatás, továbbá a közleményekhez való hozzáférés korábbi, hagyományos könyvtári szolgáltatási módszereit – miközben lényegi tartalmuk, intézményi kötődésük megmaradt – mindinkább felváltja az elektronikus információszolgáltatás, a digitális tartalmak rendelkezésre bocsátása. Ma már a használókkal, az olvasókkal történő kapcsolattartás is döntően a virtuális szférában zajlik. Mindezek együttesen azt eredményezik, hogy a hagyományos könyvtári szakirodalmi és tájékoztatási tevé-

kenység egyre jobban eltávolodik a korábbi, manuális könyvtárosi módszerektől, eszközöktől, és egyre inkább a profitorientált vállalatok szolgáltatásaiból dolgozik, azokat adaptálja és közvetíti a felhasználók felé. Ez egyben azt is jelenti, hogy a könyvtárak kutatástámogató szolgáltatásai mindinkább kiszolgáltatottak a társadalom más szférájában, más motivációival, ösztönzőivel, értékrendjével tevékenykedő, monopolhelyzetben lévő piaci szereplők mindenkori érdekeinek, kénye-kedvének. A kitétséget tovább erősíti, hogy a kutatási eredményeket tartalmazó dokumentumok megőrzése részben szintén kikerült a könyvtárak hatóköréből. Annak szemléltetésére, hogy ezek a változások mit jelentenek a könyvtárak és a könyvtárak szolgáltatásaiból merítő kutatók számára, a néhány évvel ezelőtti, a 2019-es hazai és nemzetközi Elsevier-bojkott nyújtott tanulságos példát. Jóllehet az adatbázis szolgáltatás fél éves szünet után helyreállt, mégis komoly kiesést jelentett a hazai tudományos életben, továbbá rámutatott a kiszolgáltatottság egyéb következményeire is. A bojkott apropóján tudatosult a felhasználói közegben az is, hogy érvényes szerződés hiányában nem csupán a kurrens szakirodalmi információk és tartalmak válnak elérhetetlenné, hanem a retrospektív anyagokhoz történő hozzáférés is megszűnik. Mindezek együttesen azt mutatják, hogy a valószínűleg számos olyan kérdés felmerül, működési zavar támad, amelyek még ugyan a harmadik paradigma szakaszának jellemzője, akkor jelentkeztek, ám a negyedik paradigma elejére sem oldódtak meg.

A fentebb említett folyamatok szemléletesen mutatják azokat a változásokat, amelyekkel ma a könyvtárak, a könyvtárosok nap, mint nap szembesülnek, és amelyek egyben szak- és felsőoktatási könyvtárakban végzett munkák meghatározó keretét alkotják. Ezért nem meglepő, hogy a kötetbe került írások döntő többsége az elektronikus környezetben zajló tevékenységeknek azokkal a kérdéseivel foglalkozik, amelyek nem csupán érintik a felsőoktatás polgárainak napi tevékenységét, hanem döntően hatnak az intézményekben folyó oktatási és kutatási feladatok eredményes teljesítésére. A kötetben szereplő munkák szerzői arra vállalkoztak, hogy a használók számára a megváltozott könyvtári környezetben való tájékozódást, információszerezést megkönnyítsék, kialakítsák azokat a rutintokat, amelyek az új információs források kezeléséhez, használatához nélkülözhetetlenek. Az ehhez szükséges tudnivalókból tesznek közzé egy csokrot, és korántsem a teljességet. Ahogyan a kutatás során a papír alapú információhordozók világában mellőzhetetlen volt a lexikonok, a bibliográfiák, az adattárak, a katalógusok és egyéb, a szakirodalmat feltáró eszközök használatának ismerete, most ugyanúgy szükség van a szakirodalmi forrásokhoz vezető eszközök kezelésének tudására, rutinjára.

Ehhez járul még, hogy a forrásokhoz vezető kommunikációs eszközök alkalmazásának, használatának ismerete is megkerülhetetlen.

A most megjelent kötet írásai nem csupán tematikájukban tartoznak össze, hanem összekapcsolja őket, hogy a szerzők mindannyian a Pécsi Tudományegyetemhez kötődnek, ezen belül a hét szerző közül hatan a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpontjának munkatársai, egy kolléganő pedig az egyetem professzora. Talán a témaválasztások is determinálták, hogy csaknem valamennyi szerző fiatal, többüknek ezek a nyilvánosság előtt megjelenő első publikációs szárnypróbálgatásai. Am kezdő könyvtárosoknak nem mondhatók. Mindannyian elegendő ideje dolgoznak már ahhoz azokon a területeken, amelyek megismertetése és népszerűsítése érdekében klaviatúra mellé ültek, hogy az évek alatt megszerzett elsősorban gyakorlati és részben elméleti ismereteiket másokkal is megosszák. E célnak megfelelően a tomus írásai erősen gyakorlati jellegűek és az egyetemi oktatást szolgálják, de eredményesen használhatók az intézményes oktatáson kívüli edukációban, a felnőttképzésben, továbbképzésben is. A könyv fejezeteinek belső szerkezetét ennek megfelelően és a feldolgozott témák adottságaitól függően egységes struktúrájúvá alakították. A fejezetek – tartalmuktól függően – többféle segítő, bevezető részt tartalmaznak: bevezetés a tananyaghoz, a megszerzhető kompetenciák definiálása, a tananyag elsajátításához szükséges eszközök és egyéb feltételek felsorolása, a célközönség, az anyag elsajátításához szükséges időkeretet meghatározása, a tananyag témakörei, fogalommagyarázatok, a témával kapcsolatos legfontosabb publikációk felsorolása és még más olyan részeket, amelyek nélkül nem lehetne teljes az ismeretek átadása. Legalább ilyen hasznosnak tartjuk, hogy minden fejezetben található ellenőrző kérdések is, amelyek megoldásával magunk kontrolálhatjuk tanulásunk hatékonyságát. A könyvben taglalt egyes témák tárgyalásának módja metodikailag olyan, hogy bármikor fellapozható, visszaneézhető legyen, így folyamatosan mintegy „mankóként” is szolgálnak a szakirodalom új módszer- és eszköztára kutatásában még kevésbé járatos felhasználók számára.

A fejezetek egységes szerkezete nem jelenti azok uniformizálását, hiszen az egyes részekben tárgyalt érdemi részek változatos tartalmakat hordoznak. Ennek megfelelően azok hosszabbak, emezek rövidebbek a másikinál; az egyik téma jobban kívánja az elméleti megalapozást, míg a másik az ilyenek hiányában is feldolgozható; az egyik szerző kevésbé bíbelődik a jelenség kauzális összefüggéseinek felderítésével, egyből a témába vág, a másik pedig messzebből indít, a tárgyaltak társadalmi, környezeti változásait, okszerű kapcsolatait is

bemutatja. Az ismeretanyag feldolgozottságának színvonalában is jelentősek a különbözőségek. Vannak közöttük tudományos mélységeket mutató írások, vannak benne kompilációs munkák és fellelhető kvázi útmutató szintű művek. Mindezeket túl a klaviatúrák előtt ülő szerzők személyisége, habitusa, tudása, írói rutinja és talán belső késztetése az egyes fejezetek stílusát is meghatározza; ezen a téren is nagyok a különbségek. Ám ennek ellenére mégis van a kötetnek egy alapvető koherenciája. A tomust az új típusú, pontosabban szólva, a nem hagyományos eszközzel használó szakirodalmi tájékoztatásának és információszolgáltatásának, valamint rendelkezésre bocsátásának tematikája fogja össze. A felhasználó, az olvasó, a kutató, az információs igény felől közelítve: mindazoknak az ismerteknek az elsajátítását, rutinjainak kialakítását szolgálja, amelyek nélkül az egyetemi tanulmányok, a tudományos kutatómunka eredményes teljesítése lehetetlen. A most közzétett kötet tematikája – tekintettel a tárgykör nem teljes körű feldolgozására és a használók körében kevésbé ismert, ám a tanulás és a kutatás eredményesebbé tételében nélkülözhetetlen lehetőségeire – folytatásért kiált. Hasznos lenne, ha a szakirodalmi tájékoztatásban és információszerzésben mindinkább meghatározó további adatbázisok hasonló szempontú feldolgozására, közreadására is vállalkozna az intézmény.

A közzétett kötet összesen hét fejezetet tartalmaz. Ezek közül négy a tudományos kommunikáció legfontosabb csatornáit, a szakmai folyóiratok kiadásának, közzétételének és kereshetőségi, használati, hozzáférési lehetőségeinek napjainkban zajló, fundamentális átalakulásával foglalkozik. A sorrendben az elsőt – a hagyományos folyóirat-kiadási paradigma átalakulásának, a szaklapok krízishelyzetének, a publish or perish által kiváltott válságának oksági összefüggéseit, tüneteit és azoknak a korábbi tudományos publikációs kultúrára ható, azt alapvetően megváltoztató tényezőit legátfogóbban bemutató részét – **Fekete Rita** tudományos igényű megközelítéssel, nagy hozzáértéssel és kiváló érzékkel állította össze, *Változások és lehetőségek a tudományos publikálásban: a tudományos folyóirat-kiadás tendenciái* címmel. A szellemes illusztrációk, karikatúrák szövegközi elhelyezése színesebbé, szemléletesebbé teszi ennek a rendkívül összetett és bonyolult, gyakran ellentmondásos, krízis folyamatnak a bemutatását és a tudományos életre gyakorolt hatását. Mindezeket túl a szerző áttekintést ad azokról a tudományos közélet és a könyvtárosok közreműködésével létrejövő új kezdeményezésekről, amelyek napjaink folyóirat-kiadásának ellentmondásait szándékoznak csökkenteni, mint például az Open Acces mozgalom, a repozitóriumok létrejötte, a kiadók helyzetükkel való visszaélésével szemben szervezett előfizetői

bojkottok. A közleményben részletesen olvashatunk a mind a tudományos, mind pedig a könyvtáros közéletben rendre éles vitát kiváltó szakmai lektorálás kérdéseinek, anomáliáinak okairól, tüneteiről, lehetséges megoldásairól.

A kötet második és egyben egyfajta kakukktojásnak tűnő munkája kultúrtörténeti témához nyúl. Szerzője **Kéri Katalin** és *Az írott szó csendes birodalma* címmel, *Könyvkultúra és könyvtárak a középkori iszlámban* alcímmel került be a kötetbe. Hangsúlyozzuk, hogy a fejezet témája kakukktojásnak tűnhet, ám valójában nem az. A történeti tematikájú tevékenység, kutatás éppen úgy hozzátartozik a tudományos és a szakkönyvtárak, valamint az egyetemi könyvtárak portfóliójához, mint a legmodernebb eszközök használatával végzett szakirodalmi, bibliográfiai tájékoztatás és információszolgáltatás. A ma gyakran a marginális feladatok közé sorolt történeti kutatás és a legújabb technikájú szolgáltatások látszólagos ellenpólusai egyaránt megférnek az intézményekben, ettől válnak azokká, amik, ettől lesznek sokszínűek, érdekesek, értékhordozók és időtállóak. A rövid terjedelmű – mindössze egyetlen óra alatt feldolgozható – fejezet frappáns tömörséggel és komplex módon mutatja be a középkori iszlám könyvtári kultúra háttéréül szolgáló művelődés kialakulását, fejlődését, az arab írás megszületését és szerepét a műveltség terjesztésében és a tudományban, továbbá az egész társadalom olvasás, tudásszerzés iránti nyitottságát. A középkori iszlám könyv- és a könyvtári kultúra létrejötté, fejlődése szinte teljesen ugyanazt az utat járta be, és ugyanazok a tényezők motiválták, mint az európai kultúrkörben: az egységes arab irodalmi nyelv kialakulása és terjedése; a Korán végleges szövegváltozatának írásos rögzítése; a vallás magyarázatával foglalkozó iskolák létrejötté; a tudományos gondolkodás fejlődése; az oktatás intézményesülése; a bibliofília korai megjelenése és népszerűsége. A középkori iszlám könyv- és könyvtári kultúra virágzásának megtörésében, a kollekciók barbár pusztításában is hasonló okok játszottak közre, mint más könyvtári kultúrákban: belső, politikai, hatalmi és vallási, vallásjogi csatározások, dinasztikus ellentétek; az inkvizíció. A szervezeten és szervezetlenül zajló könyvpusztításnak hasonló következményei lettek, mint máshol: a középkori iszlám könyv- és könyvtári kultúráról ugyan van tudomásunk, de szinte teljesen nyomtalanul tűnt el.

A könyv harmadik fejezetében ismét visszatérünk a folyóiratok és a velük kapcsolatos, új technológiák kérdésköréhez. A **Lovász Dávid** által összeállított fejezet, *Folyóirat-szerkesztés és -kiadás Open Journal Systems (OJS) segítségével* arra vállalkozik, hogy egyrészt bemutassa folyóirat-kiadás teljes menedzselését támogató

szoftver létrejöttét, előrehaladását, közismertségének növekedését, célszerűségének okait, másrészt pedig, hogy elsajátíttassa a folyóirat-kiadásban érdekeltekkel annak használatát. Az OJS létrejöttének a folyamatnak az eredménye, amely a tudományos kommunikáció legfőbb csatornájának, a szakmai folyóiratok kiadásának modellváltását indukálta és kísérte. A folyóirat-kiadás korábbi sémájának mennyiségi és minőségi átalakulását az információs-kommunikációs technológia terjedésében, a tudomány fejlődési folyamataiban, valamint az azok nyomán megjelenő publikációs dömping és verseny egyre erősebb érvényesülésében kell keresnünk. Ezek a jelenségek oda vezettek, hogy a folyóiratoknak, azokon belül is a nemzetközi minősítéssel rendelkezőknek mind nagyobb szerep jutott, ám nem csupán a tudományos kommunikációban, hanem a kutatók és az intézmények tudományos minősítésében is. Fontos szempontként jegyezzük meg, hogy szaklapok rangsorának direktívaként használatos presztízsnövekedése nem csupán a tudósok és az intézmények rangsorában játszik döntő szerepet, hanem az egyén karrierjében és az ezzel szorosán összefüggő egzisztenciális boldogulásában, valamint a nemzetközi ismertség, a kutatási programok támogatásában, vagy mellőzöttségében is. Az OJS szerkesztésben való alkalmazása kompatibilis a folyóirat-minősítő rendszerek értékelési szempontjaival, ezért ma már megkerülhetetlen eszközzel van szó. Az *Előszónkban* korábban már említett egyetemi és szakkönyvtári paradigma harmadik ciklusában jelentek meg azok az elvárások, amelyek e tékák eddigieknél jóval nagyobb szerepvállalását sürgetik az intézményi kiadványok szerkesztésében, közreadásában és terjesztésében, archiválásában, hozzáférésüknek biztosításában. Ez indokolja egy – a korábbi könyvtári modellben látszólag a könyvtáraktól távol eső feladatot szolgáló – program-rendszer könyvtárosok körében történő edukációját. Lovász Dávid művének áttanulmányozása és a benne szereplő gyakorlatok elvégzése, és a részletekben menő ismerete komoly segítséget nyújt a könyvtárosok számára abban, hogy kiválóan megfelelhessenek ezeknek az igényeknek.

Bedő Márta *Keresési útmutató átfogó folyóirat-adatbázisokhoz* címmel közzétett negyedik könyvfejezete, amint azt a cím is tanúsítja, szintén a kötet központi témájává vált folyóiratok kérdéskörével foglalkozik. Ám a feldolgozás már közvetlenül gyakorlati szempontokat érvényesít és a felhasználók munkáját a visszakeresés, a releváns szakirodalom összegyűjtésének szempontjai mentén támogatja. Nevezetesen azt, hogy miként lehet a leghatékonyabban kinyerni azoknak a releváns, folyóiratokban megjelent közlemények bibliográfiai tételeit, metaadatait, gyakran teljes szövegeit, amelyekre kutatói

munkánk során szükség van. Amint a címben is olvashatjuk, ez a fejezet önmagában nem dolgozhat fel minden olyan szakirodalmi és egyéb információs forrást, amelyek a szaklapok részletező feltárását végzik. Csak azokkal az adatbázisokkal foglalkozik, amik átfogóan – a könyvtáros szakma ezeket multidiszciplináris vagy általános gyűjtőkörű adatbázisoknak nevezi –, és nem egy-egy diszciplinára, részterületre vagy szakterületre fókuszálva jelentenek a használók számára megbízható, pontos és hiteles szakirodalmi keresési kiindulópontot. A feldolgozás részletesen a ScienceDirect, a SpringerLink, valamint a Web of Science folyóirat-állományának tartalmi, gyűjtőköri ismertetését, keresési metódusait, lehetőségeit veszi számba, kitérve olyan gyakorlatias kérdésekre is, mint például miként érhető el az adatbázis, miként juthatunk a teljes szövegekhez, miként lehet különböző formátumokban hivatkozásokat generálni a releváns tanulmányok metaadataiból, mi a teendő, ha a felhasználó nem tud kapcsolatot létesíteni az adatbázissal. A szerző részletekbe menően taglalja az adatbázisok használatának apró-cseprő fogásait, azokat, amelyeknek mindegyike komoly támogatást jelent a felhasználók számára ahhoz, hogy minél teljesebb és minél relevánsabb irodalmat tudjanak kutatási témájukhoz összegyűjteni. Mindemellett igen gyakran találkozhatunk külső, vagy belső linkek felkínálásával, amelyek újabb fontos információkat osztanak meg a használókkal.

A **Krizsán Ivett** által jegyzett, ötödik fejezet, a *Társadalom- és humántudományi információforrások* szintén szakirodalmi adatbázisokkal foglalkozik, ám a megközelítés módját ebben az esetben nem a kiadványtípus jelenti, hanem a társadalom- és a humán tudományi területek, azokon belül pedig az egyes tudományágak. A szerző itt sem vállalkozhatott a két tudományterület valamennyi ága forrásanyagának teljes feltárására; ez meghaladná a fejezet átláthatósági kritériumait. Ezért szelektáltan mutatja be azokat a nemzetközi és nemzeti gyűjteményű, szolgáltatási rendszerű szakirodalmi adatbázisokat, amelyeknek elsődleges gyűjtőkörét a társadalom- és a humán tudományok, illetve az általa kijelölt diszciplinák jelentik. A szelekciós szempontokat az is befolyásolta, hogy a különböző tudományágak szakirodalmának, információs forrás-rendszerének adatbázisbeli feltártsága nagyon eltérő szinteket, teljességet mutat, továbbá az is, hogy a kiadvány elsődleges célközönsége számára mely adatbázisok érhetőek el, melyekhez rendelkezik hozzáféréssel. E szempontok mentén az írás első részében a humán- és a társadalomtudományok teljességére fókuszáló adatbázisokkal foglalkozik: ProQuest Central szolgáltatás társadalom- és humántudományi kollekcióival; a JStor, első sorban a felsőoktatási intézmények könyvtáraitra fókuszáló gyűjtemé-

nyével. Ezt követően egy – mind a használat, mind a gyűjtemény gyarapítása szempontjából idehaza meglehetősen elhanyagolt – adatbázis, a Central and Eastern European Online Library (CEEOL) adatállományának, alkalmazásának bemutatása következik; végül pedig egy hazai, üzleti alapú információsztolgáltató rendszer részletezése, az Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) zárja a sort. (Csak zárójelben kívánjuk megjegyezni, hogy az *Előszónk* készültekor az utóbbi nem volt elérhető a Pécsi Tudományegyetemen.) A kötet második részében az egyes humán- és társadalomtudományi diszciplínákra szakosodott adatbázisok bemutatására vállalkozott szerzőnk. Az egyféle szakirodalmi kalauzként is felfogható számbavétel a történelemtudomány, az irodalomtudomány és a pszichológia a pedagógia és neveléstudomány, a szociológia primer és secunder információs forrásait tárgyalja, adatszerű bemutatással. Érdeemes rámutatni, hogy az egyes adatbázisokat jellemző tartalmi, tematikai kollektívák nem csupán a magterület elsődleges és másodlagos forrásait tárják fel, hanem kitérnek a határ- és a rokonterületekre is. Ez a metódus lényegesen kitágítja az adatbázisokban kereshető tárgyköröket.

A kötet hatodik fejezete olyan témával foglalkozik, amely az egyetemi és a szakkönyvtári rendszer számára szintén új feladatokat jelent, és amely a kutatókban is leginkább tudatosult könyvtárosi tevékenységet, a kutatást közvetlenül is támogató szakmai munkát jelent. **Fölkerné Csernyik Rita** jegyzi szerzőként *Az MTMT története, szervezeti felépítése, szerzői és adminisztrátori feladatok* című részt. A Magyar Tudományos Művek Tára immáron tizenhárom éve (2009-) van velünk, 2017-ben megélt egy verzióváltást, ám ennek ellenére kijelenthetjük, hogy az egységes, országos, közös és közhiteles hazai publikációs és citációs rendszer hatásának, eredményeinek, adatainak, hasznosságának bemutatása – jelentőségéhez mérten – meglehetősen alulreprezentált a szakirodalomban. Éppen ezért üdvözlendő, hogy szerzőnk vállalkozott az MTMT történetének, intézményeinek, szervezeti felépítésének, az irányító és a szakmai tanácsadó, valamint az adatbázis fejlesztésével, gondozásával foglalkozó szakbizottságoknak a bemutatására. A központi testületeken túl részletesen olvashatunk a résztvevő intézményeknél szerveződő, az operatív munkákat végző szereplők munkájáról, hierarchia rendszeréről és a ranglista különböző szintjeihez rendelt jogosultságokról, feladatokról. A fejezet végén az MTMT belső világában meghonosodott és mára már a tudományos közéletben is elterjedt fogalommagyarázatot találunk, ami megkönnyíti a teljes anyag értelmezhetőségét.

A könyv utolsó, hetedik fejezete egyetlen, ám nagyon fontos, gyakorlati tartalmú rész kérdéssel foglalkozik. Nevezetesen, hogy

mindaz a sokféle, új típusú könyvtári szolgáltatás, amelyekről a többi fejezetben szó van, hogyan érhető el a használók számára a lehető legkomfortosabban, és a nap 24 órájában; egy kényelmi szolgáltatás technikai részleteit ismerteti. Az **Ésik Szabolcs** által összeállított fejezet – *Proxy beállítás a PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont elektronikus tartalmihoz* – nem csupán a nemzetközi szakirodalmi adatbázisok használati lehetősége, hanem az intézmény által szolgáltatott egyéb e-tartalmak tér- és időbeli expanziója, távoli elérhetősége, kutathatósága szempontjából is hasznos segédlet. A szerző nem bíbelődik a napi rutinok, a kezelni tudás gyakorlati edukációján kívüli kérdésekkel. Az erősen gyakorlatias szemlélettel összeállított módszertani útmutatóból mindent megtudhatunk, ami a távoli elérhetőség technikai részéhez tartozik.

Az értékes és hasznos kiadvány, valamennyi kutatással már régóta foglalkozó, vagy e hivatás felé orientálódó fiatal szakembernek, pályakezdő kutatónak és egyetemistának feldolgozásra melegen ajánlott kötet prológusának befejezéseként talán megbocsátja az olvasó, ha annak készítője szubjektív elemekkel zárja előszavát. Amikor azt a megtisztelő felkérést kaptam a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközponttól, a kötetnek és az annak helyet adó Digitális kollekció gondozójától, hogy írjak a megjelenő e-könyv elé egy előszót, öröm és büszkeség lett rajtam úrrá. Egyrésztől azért, mert mindig nagy öröm, ha a könyvtárak megújuló, a kor követelményeihez igazodó, a kutatást, a tudományos munkát kiemelten támogató szolgáltatásairól szerezhetek új információkat, mert ezekkel igazolni látom azt a meggyőződésemet, hogy a könyvtárak tényleges reneszánszukat élik, és képesek a változó igényekhez nem csupán igazodni, hanem abban aktív szerepet vállalni, annak egyik motorjává válni. Másrésztől azért, mert a szakirodalmi adatbázisok és az azokkal összefüggő ismeretek, készségek, rutinok a könyvtári szolgáltatásoknak azt a részét képezik, amelyről mindenféle szempontból, de különösen olvasói, használói és kutatási megközelítésből a hazai szakirodalomban manapság csak igen ritkán olvashatunk. Lépést tartva mind a nemzetközi, mind az itthoni könyvtári, könyvtártudományi szakirodalommal, azt tapasztalom, hogy a nemzetközi szaksajtónak kiemelt témája ez a terület, míg hazai szakirodalom alapján úgy tűnik, mintha még el sem indult volna forradalmi változás a szakirodalmi tájékoztatásban és információszolgáltatásban. A büszkeségre pedig az ad okot, hogy a könyv létrejöttében serénykedő hét szerző közül négy, plusz egy, aki a kötet digitális gondozását, szerkesztését végezte – mára már kollégává vált – könyvtárost volt szerencsém a könyvtári ismeretekbe, azon belül is a szakirodalmi tájékoztatás és információszolgál-

tatás, kiemelten a szakirodalmi adatbázisok rejtelmeibe bevezetni tanulmányaik, a pécsi egyetem informatikus könyvtáros képzése során. Büszke vagyok arra is, hogy a könyvbe nem csupán megírták ezeket a fejezeteket, hanem azok közé tartoznak, akik hűek maradtak hivatásunkhoz, gyakorló könyvtárosként dolgoznak, és amint azt a most elkészült dolgozatok is bizonyítják, ma a munkájukban, amint korábban tanulmányaikban is kiemelkedően teljesítenek.

A kötet elkészültében közreműködő valamennyi szerző, résztvevő tehetségét, szorgalmát, tenni akarását a legmesszebbmenőig elismerve, ajánlom a figyelmükbe Rhys Francis, az Ausztrál e-Kutatási Infrastruktúra Tanácsa képviselőjének alábbi sorait.

„Gyakran mondom az e-tudományban dolgozó embereknek, hogy nem azért vannak ezen a területen, mert látások vagy szuperintelligensek, hanem azért, mert érdekli őket a tudomány, és azért, mert éppen most élnek.”

A kötet tartalmi és technikai összeállításában közreműködők és a kiadást gondozó intézmények ezzel az e-könyvvel már igazolták érdeklődésüket a tudomány iránt, fiatal koruknál fogva pedig nem csupán most élnek, hanem együtt nőttek fel az információs és kommunikációs technológia elterjedésével; jól értik a csíziót.

Budaörs, 2021. május 2-án

Dr. Sipos Anna Magdolna (PhD)
címzetes egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem